

LÉNÁRT ANDRÁS

AMIKOR MINDEN ÖSSZEJÖTT – AZ 1956-OS MAGYAR MIGRÁNSOK FOGADTATÁSA

Az 1956–57-es magyarországi kivándorlás egyedi vonásokkal bírt. Az ekkor kivándoroltakat nem elsősorban a motivációik, hanem a történelmi kontextus miatt az ENSZ, a NATO és a nyugati államok kezdettől fogva politikai menekülteknek tekintették, és jelentős anyagi forrásokat mozgósítva nagyban segítették letelepedésüket és gyors integrációjukat.

■ Az 1956-os forradalom után mintegy kétszáz-ezer ember hagyta el Magyarországot. Többségük véglegesen más országban telepedett le, és aránylag kevesen tértek vissza. A kivándorlás – méreteiből következően – akár a huszadik századi magyar történelem egyik traumája lehetne, ha a jelenből így emlékeznénk rá. Az első világháborús területi elcsatolások, a második világháborús anyagi és emberveszteségek, az 1956-os forradalom vihara azonban mintha elhomályosítaná azt a rövid és hosszú távon egyaránt meghatározó ténytet, hogy Magyarország lakosságának közel két százaléka néhány hónap alatt „eltűnt”. A háborús évtizedek tragédiáihoz képest persze nem beszélhetünk valóságos elveszteségről, habár a fiatal, 40 év alatti férfiak magas kivándorlási aránya miatt Magyarországon visszaállt a második világháborút követő nőtöbblet. Ezen túlmenően társadalmi szempontból nem túlzás azt állítanunk, hogy az elvándorolt állampolgárok egy kicsit mégis „megtartották” hazájuk számára, hiszen betöltendő űrt hagytak maguk után, magyar kapcsolatrendszeik teljesen átalakultak, sokszor megszakadtak. Ők lettek a legújabb kori magyar menekültek, itthoni hivatalos diskurzusban politikai „disszidensek”, emigránsok, később, ahogy sok helyütt magukat meghatározzák: angliai, németországi, ausztriai stb. magyarok vagy Izraelben a magyar „jisív” tagjai.

Magyarországról a második világháborút követő időszakban, 1945 és 1953 között 100

000–110 000 főre becsülik a kivándoroltak számát, míg 1953 és 1989 között kb. 340 000 ember hagyta el végleg az országot, amiből az 1956-os forradalom után, nyolc hónap távozottak közel 200 000 főt tesznek ki. A nyugati határ elérése és az átkelés, különösen 1956 decemberétől embert próbáló feladat volt, de a korábbi évekhez képest mégis reális vállalkozásnak tűnt, ugyanis az osztrák határon a nemzetközi politikai enyhülés jegyében éppen az év tavaszán bontották le az 1947 végén telepített technikai határzárakat.

Határátlépés a magyar-osztrák határon, 1956 október és 1957 június között	
Átlépés időpontja	Menekültek száma
1956 október	780
november	113 810
december	49 685
1957 január	12 862
február	1 149
március	289
április	174
május	76
június	50
Összesen	178 875

Forrás: Kern, Friedrich, 1959 30. Közli: Murber, I.: Ungarnflüchtlinge in Österreich 1956. In: Die Ungarische Revolution in Österreich 1956. Ed. Murber, I. – Fónagy, Z. Wien, 2006. 336.

Statisztikai források

■ Az elvándorlás statisztikai adatainak egyik legfontosabb és több mint 30 évig titkosan kezelt forrása a Központi Statisztikai Hivatal 1957-es jelentése. Emellett már 1989 előtt is hozzáférhető, de esetenként csak jóval később feltárt adat-együttesek a menekülteket befogadó országok hivatalos bevándorlási statisztikái, melyek legfontosabb lelőhelyei az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal, az osztrák belügyminisztérium, az ENSZ Intergovernmental Committee for European Migration – ICEM – Európai Migráció Kormányközi Bizottsága, kivándorlási ügynökségek, a NATO vagy az Ausztriában működő Magyar Menekültügyi Segítőszolgálat (Ungarischer Flüchtlingshilfdienst).

A források szerencsére egymást erősítik, a külföldi és a belföldi kimutatások nagyon hasonló számadatokat jelölnek meg, vagyis hozzávetőlegesen 194 ezer ember ment el, és 11 és fél ezer tért vissza 1957 nyaráig – részben a Kádár-kormány amnesztiarendelésének ösztönző hatására. Kb. öt-nyolc ezerre tesz az azok számát, akik ideiglenesen tartózkodtak külföldön (elsősorban Ausztriában), és a hatóságok tudta nélkül tértek vissza. Ugyanebben az időben, 1957 májusáig a Belügyminisztérium 12 345 főnek – főként családegyesítés címén – engedélyezte az ország elhagyását, ők tehát törvényesen vándoroltak ki. A KSH jelentés közöl a legtöbbit az emberek statisztikai jellemzőiről, amelyeket részben megerősít az 1957. február 1-jén az ausztriai táborokban felmért 41 290 fős kivándorlócsoport, és az 1956 végén Németországba érkezett 13 440 fős, a kivándorlást követően újabb szelektálás eredményeként létrejött „szubpopuláció” statisztikai vizsgálata.¹

KSH jelentés az 1956-os disszidálásról

Az 1956-os kivándorlásról statisztikai adatok sokáig csak a befogadó országok, elsősorban Ausztria belügyi szerveinek nyilvántartásából állt rendelkezésre, pedig a Központi Statisztikai Hivatal már 1957 májusában elkészítette részletes jelentését, amit azonban a felsőbb politikai akaratnak megfelelően egészen 1989-ig szigorúan titkos iratként kezeltek. A jelentésből megjelentek részek a KSH *Statisztikai Havi Közlemények* című kiadványában (1957. 4. sz.), de nagy nyilvánosságot biztosító publikálását nem engedélyezték. A 2/1957. B. M. sz. rendelet alapján 1957. február 20-ig ki kellett jelenteni az ingatlanokból azokat a 15 év feletti lakosokat, akik illegálisan hagyták el az országot. A kijelentőlapok mellé statisztikai szelvényt csatoltak, amelyen feltüntették az illető személyes adatait. A KSH-jelentés az 1957. május 10-ig beérkezett 130 535 15 év feletti és 21 196 felnőttel távozott gyerek adatait dolgozta fel, ha azonban mindehhez hozzászámítjuk a kiértékelésből kimaradt később beérkezett újabb 827 szelvényt, a szülők nélkül külföldre távozott kb. 10 000 gyereket, az 1957. május 15-ig legálisan visszatért 11 447 fő (nagyobb részét) és a büntetőintézetekből megszökött és emigrált, 3-4000 főre becsült csoportot, akkor az osztrák adatokhoz nagyon hasonló végeredményt kapunk. A jelentés az osztrák és a jugoszláv belügyi forrásokra hivatkozva megállapítja, hogy összesen 193 885 ember hagyta el illegálisan az országot, amiből 174 704-en Ausztriába, 19 181-en pedig Jugoszláviába érkeztek. A tíz fejezetre tagolt jelentés a lakóhely, a távozás időpontja, a nemek, az életkor, a családi állapot, a foglalkozás, az aktuális tartózkodási hely, a hazatérők szerint elemzi az adatokat, majd az elvándorlás népszerűségi hatásait vizsgálja, végül a legális kivándorlásról közöl adatsorokat.

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal. 1991. KSH-jelentés az 1956-os disszidálásról. Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai (1956. október 23.–1957. április 30.) *Regio – Kisebbségi Szemle*, 1991. 2/4. 174–211.

A kivándoroltak statisztikai jellemzői

■ A KSH 151 731 ember személyes adatait dolgozta fel, akikről a Belügyminisztérium rendelete alapján lakcím-kijelentőlapot készítettek. A kivándorlók közül a településszerkezetet tekintve többen hagyták el az országot a városiak – a budapesti lakosok a kivándorlók felét tették ki –, mint a faluban élők, a Dunántúlról illetve a nyugati országhatárhoz közel eső megyékből magasabb arányban távoztak, mint a többi tájegységből. Kétszer annyi férfi ment el, mint nő, és a menekülők fele még nem töltötte be a 25. életévét. Az aktív keresők aránya is meglehetősen magas volt: a menekülők kétharmada. Az aktív keresők közül 63,5% fizikai munkát végzett, ebből 34,6% szakmunkás, valamint 25%-uk szellemi munkakörben dolgozott. Az eltartottak között 3200 főiskolás és egyetemista volt, ami az akkori magyar felsőoktatási intézményekbe járók több mint tíz százalékát tette ki.

Az osztrák, a német és az amerikai táborokban végzett felmérésekben a magyarok a menekülésük legfontosabb okának a „félelmet” mondták.² Nem is annyira a személyes üldöztetéstől tartottak, hanem a mindennapokban tetten érhető elnyomástól. Az is kiderült, hogy legtöbben a szerencse és a nagy karrierrek földjére – egyben a szocialista „békétábor” és a Szovjetunió ellenségének társaldalmába – az Egyesült Államokba vágyakoztak.

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának 1960 közepén készült kimutatása szerint a legtöbb menekült az Egyesült Államokban (44 000), Kanadában (39 000), Ausztráliában (15 000), Németországban (14 000), Nagy-Britanniában (14 000) és Svájcban (10 000) telepedett le.³ Megjegyzendő, hogy a sokat idézett 1957-es összesítések jóval több Európában lévő menekültet tartottak számon, akik közül sokan a következő években a tengerentúlra távoztak. Így történhetett, hogy a korabeli lakosságához képest Kanada fogadta a legtöbb magyart (0,25 %), de az átlagot jóval meghaladta Svájc (0,21 %), Ausztrália (0,16 %), Ausztria (0,14 %) és Svédország (0,1 %) is. Érdekes, hogy a nagy hagyományra visszatekintő magyar–olasz kapcsolatok az ötvenhatos menekültek letelepedésében nemigen érvényesültek, az országban 1960 júniusában mindössze 120 magyar menekültet tartottak nyilván! A befogadó országok szolidaritásról és humanitárius együttérzésről adtak tanúbizonyságot, de saját gazdasági érdekeiket is szem előtt tartották. A világgazdasági konjunktúra idején az országok kapva-kaptak a többnyire fiatal munkaerőn.

Az 1956-os magyar menekültválság és sikeres kezelése az ENSZ és még inkább az észak-atlanti politikai szövetség imázsát erősítette meg a hidegháború posztstálini időszakában. A Szovjetunió befolyási övezetének megsértése – beavatkozás vagy bármiféle katonai segítségnyújtás – elképzelhetetlen volt a hatalmon lévő politikusok számára. A kommunista blokk egyik országából, fegyveres felkelés után érkezettek megsegítését ideológiai-politikai okokból kötelezőnek érezték. Nem engedhették meg, hogy a menekültek a nehéz helyzetük miatt a legfejlettebb demokratikus államokat otthagynak tömegesen visszatérjenek a vasfüggöny mögé. Ausztria természetesen nem bírta a területére zúduló menekültáradatot, és hamar riadóztatta a nemzetközi szervezeteket, amelyek sürgették a szövetséges államok fokozott szerepvállalását. A közös erőfeszítésnek köszönhetően 1957. április 1-jéig több mint 135 ezer embert szállítottak el 29 különböző országba. Az akció hozzávetőlegesen 100 millió dollárba került, ami rendkívül magas összeg, ha összehasonlítjuk az ENSZ Menekült Alapba a kormányok által befizetett 10 millió dollárral, amit ráadásul négyéves programra szántak közel 300 ezer menekült ellátására.⁴

A siker legfőbb oka a politikai akarat volt. A NATO több szervezete a Tanács, a Politikai Tanácsadók Bizottsága, a Nemzetközi Titkárság és az Információs és Kulturális Kapcsolatok Bizottsága foglalkozott a magyar menekültkérdéssel. A NATO intenzív, de a közvélemény számára sokáig titokban tartott munkája meghozta gyümölcsét: a nyugati államok mélyen belenyúltak pénztárcájukba, és jelentős mértékben támogatták az új menekülteket.

Kedvezően hatott a magyarok befogadására a menekültek státusának és jogainak egyre pontosabb meghatározása, és a nyugati közvélemény együttérzése és támogatása. Rengeteg szervezet kezdeményezett gyűjtési akciók, világszerte érkeztek a lakossági felajánlások. A lelkesedés azonban lassan alábbhagyott, és nem sokkal az első menekültcsoportok érkezése után másra terelődött a média figyelme is. A megoldandó problémák viszont sokasodtak – ideiglenes és hosszú távú elhelyezés, a jogi státusz rendezése, ellátás, szállítás, munkaközvetítés stb. –, és leginkább az állami szervek foglalkoztak a megoldásukkal.

Különösen odafigyeltek az iskoláskorú fiatalok és az egyetemisták továbbtanulására. A nyugati elitegyetemek már Ausztriában igyekeztek felmérni az egyetemistákat és magukhoz csábítani a letehetségesebbeket, de a NATO is áttekintette helyzetüket, többször sürgetve a tagállamokat cselekvésre. A Kulturális és

Információs Bizottság 1957. június 1-jei összegzésében figyelmeztetett arra, hogy Ausztriában és Jugoszláviában még 1400 magyar menekült egyetemista vár sorsa kedvező alakulására: „A nyugati országoknak, főként pedig az Atlanti Szövetség országainak szélesre kell tárniuk egyetemeik kapuját ezek előtt az egyetemisták előtt, hogy mindnyájan azokat az előnyöket élvezhessék, mint nyugati társaik.”

Az egyik legnagyobb akadály a gyors elhelyezkedésnek és integrációnak a magyarok hiányos nyelvtudása volt. Ezzel a problémával az összes befogadó állam szembesült, Izraeltól Kanadáig. A talán legszellemesebb megjegyzés az idegnyelvtudásról furcsa módon egy CIA jelentésben írták: „Említettük a tolmácsok problémáját, és talán ezen a helyen elmondhatjuk, hogy a játszma elején két nyelvi tényezőre derült fény: a) a hírszerző közösség valószínűleg kevesebb magyar nyelvi szakemberrel rendelkezik, mint bármely más nyelv esetében, leszámítva az egzotikusabb keleti és közel-keleti nyelveket, és b) a magyarok második nyelvi kompetenciája alacsonyabb koefficienset mutat, mint bármely más civilizált népességé, az amerikaiakat kivéve.”⁵ Vagyis az amerikai hírszerzés sem volt felkészülve „magyarból”, de a magyarok idegnyelv kompetenciája elképesztően alacsony, náluk csak az amerikaiaké rosszabb. Viszont ők sokkal kevésbé vannak rászorulva – egészíthetnénk ki.

A jelentést, melyet csak 1994-ben tettek nyilvánosan elérhetővé, Guy E. Coriden CIA-ügynök és kormánytisztviselő, később Eisenhower elnök Nemzeti Célok Bizottságának személyzeti vezetője készítette. Az irat a legnagyobb amerikai befogadó táborban, a hadsereghez tartozó Camp Kilmerben végzett „fedett”, vagyis más intézmény neve alatt megvalósított felmérés eredményét összegezte.

Az első menekültek 1956. november 21-én érkeztek meg New Jersey-be, és alig öt nappal később az újraválasztott elnök, Dwight Eisenhower már a Fehér Házban fogadta néhányukat – természetesen nagy médianyilvánosságtól övezve.⁶ Az „Operation Mercy” keretében több száz repülő- és hajójáráttal további 32 000 embert szállítottak a táborba, ahonnan a legtöbbjüket 1957 májusáig az ország különböző államaiban helyezték el. A legkülönbözőbb kormányzervek összehangolt munkával segítettek a magyarok ellátásában és sorsuk egyengetésében. A páratlan lehetőséget természetesen a hírszerzés is igyekezett kihasználni, hiszen Kelet-Európában a nyugati diplomaták szoros ellenőrzése és megfigyelése miatt alig volt mód információszerzésre. A kikérdezést már Ausztriában és Németországban megkezdték, de engedve az óvatos osztrákok kérésének, akik nem akarták a Szovjetuniót provokálni a semleges Ausztria területén zajló nagy volumenű CIA-akcióval, a részletes kihallgatásokat későbbre halasztották.

A jelentés is kitér arra, hogy az Egyesült Államok eredeti bevándorlási kvótájának a Camp Kilmerbe érkezők kb. ötöde, 6500 fő felelt volna meg, a többiek az igazságügyminiszter diszkrecionális jogköre alkalmazásával kerülhettek az országba.⁷ Míg a második világháború előtt és alatt a megdöbbentően merev és elutasító amerikai hozzáállás miatt tíz és százazrek váltak Európában a nácik áldozataivá, 1956-ban a politikai szándék legyőzött minden jogi akadályt, és az állami bürokrácia nyugodt szívvel változtatta meg saját szigorú szabályait. A pozitív amerikai hozzáállás miatt 1960 nyaráig összesen kb. 44 000-en telepedtek le az USA-ban.

Míg a legtöbb ország kisebb-nagyobb mértékben felülírta jogszabályait, hogy gyorsan, az személyenkénti ellenőrzést későbbre időzítve, esetleg teljesen el-

Magyar menekültek mozgása 1956 október és 1960 június között

Országok	Érkezők					Kivándorlás és visszavándorlás				Menekültek aránya a népességhez viszonyítva	Népesség	
	Közvetlenül Magyarországról	Ausztrián keresztül	Jugoszlávián keresztül	Más vagy ismeretlen országon keresztül	Összesen	Magyarországra	Más országba	Egyéb népességmozgalom	Június 30-i állapot			
Első fogadóország												
Ausztria	179 660	*	410	710	180 780	8 400	162 170	-700	9 510	0,14%	6 933 905	
Jugoszlávia	19 880	*			19 880	2 780	16 610	10	500			
Összesen	199 540		410	710	200 660	11 180	178 780	-690	10 010			
Más európai országok												
Belgium	180	3 470	2 390	220	6 260	470	830	80	5 040			
Dánia		1 180	200	10	1 390	70	380	10	950			
Egyesült Királyság	760	20 710	290	60	21 820	1 820	6 570	240	13 670	0,03%	50 968 000	
Franciaország		10 240	2 460	130	12 830	770	4 090	140	8 110	0,02%	44 061 231	
Hollandia	120	3 570	90	80	3 860	610	550	60	2 760			
Norvégia	10	1 250	360	10	1 630	30	50	20	1 570			
NSZK		14 320	1 150	310	15 780	310	1 310	240	14 400	0,03%	50 318 100	
Olaszország		3 850	240	0	4 090	190	3 810	30	120			
Svájc		12 140	750	930	13 820	1 620	2 260	540	10 480	0,21%	4 950 000	
Svédország		6 070	1 290	80	7 440	250	220	110	7 080	0,10%	7 290 112	
Összesen	1 070	76 800	9 220	1 830	88 920	6 140	20 070	1 470	64 180			
Tengerentúli országok												
Argentína		910	100	310					1 320			
Ausztrália		10 340	1 520	3 530		90	430		15 390	0,16%	9 377 253	
Brazília		1 010	630	210					1 850			
Dél-Afrika		1 330		50					1 380			
Egyesült Államok		38 820	2 600	2 690		600	90		44 110	0,03%	167 649 000	
Izrael		1 900	170	70			30		2 140			
Kanada		25 620	1 770	11 800		130			39 190	0,25%	15 970 000	
Új-Zéland		1 030	80	100					1 210			
Venezuela		710	70	100					880			
Egyéb		3690	50	1 260		80	2070		5 000			
Összesen		85 360	6990	20 120		900	2620		112 470			
Tartósan kivándoroltak összesen						18 220			186 660			

Forrás: Hidas, Peter: Arrival and Reception: Hungarian Refugees, 1956-1957 In: The 1956 Hungarian Revolution: Hungarian and Canadian Perspectives. Ed Adam, Ch. – Egervári, T. – Laczko L. – Young, J. 233.

hagyva letelepedést biztosítson a menekülteknek, egy ország a kezdettől tárt karokkal várta a Magyarországról kivándorlókat. Izrael készen állt a magyar zsidók korlátlan befogadására, és náluk szinte jelentéktelen adalék volt a forradalmi felkelés és az emigránsok szerepvállalása a megmozdulásokban. Az állam kezdetől fogva bátorította a zsidók bevándorlását, mert biztonsága és formálódó társadalmi magabiztosságának záloga a lakosság számának dinamikus növekedése volt. Izrael bevándorlási hivatala, a Szochnut, a diplomáciai hálózattal együttműködve világszerte szervezte a kivándorlást és az újonnan érkezők letelepítését. Az Izraelbe tartók motivációi között is kiemelt helye volt a félelemnek, ám náluk kevésbé a kommunizmus elnyomó technikái, hanem az antiszemitizmus lappangó, a forradalom alatt sok esetben nyílt megnyilvánulásai vezettek a kivándorláshoz. A zsidók segélyezését és kiutazását szervező és finanszírozó amerikai Joint Distribution Committee az Ausztriába érkező magyar zsidók számát 15 000 főre becsülte, Kovács András történész magasabb számot, 20 000-30 000 főt tart valószínűnek. Akárhogy is, körükben a kivándorlás legfontosabb célországai nem Izrael volt, hanem az USA és Kanada.⁸ Izraelben 2140-en nyertek új hazát, amivel Izrael a 12. legtöbb magyar menekültet befogadó ország volt 1956–57-ben.

A hirtelen és rövid idő alatt távozott 200 000 ember megbolygatta Magyarország népességi viszonyait: fokozódott a háború utáni nőtöbblet, és csökkent a munkaképes korúak száma és aránya. A kivándorlók között sok volt (58%) a nőtlen, illetve hajadon, ezért az otthon maradtak körében nőtt a házások aránya. A kivándorlók viszonylag magas iskolai végzettsége miatt feltehetően romlott a hazai munkaerő általános minősége. Népeségkutatók ugyanakkor kimutatták, hogy Magyarország lakosságának két százalékkal történt hirtelen csökkenése hosszú távon a későbbi évtizedek alapvető népesedési tendenciáira – így a közbeszéd leginkább vitatott jelenségeire, a társadalom előregeredésére és a népességfogyásra – csekély hatással volt.⁹

Népeségi hatások

Az 1956-os forradalom után tömeges elvándorlást demográfusok is elemezték. Habolicsek László és Illés Sándor 1996-ban közreadott, majd 2006-ban kibővített formában is megjelent tanulmányában 1956 hosszú távú népességi és népesedési hatásokat vizsgálta, vagyis arra az egyszerű kérdésre kereste a magyarázatot, hogy mi lett volna, ha ezek az emberek Magyarországon maradnak.

A rövid távú következmények már akkor is egyértelműek voltak: a közel 200 ezer fő néhány hónap alatt lejátszódó kivándorlása érzékenyen érintette a korabeli népességviszonyokat. 1957. február 1-jén csupán 9,788 millió ember élt Magyarországon, ami 1,7%-kal volt kevesebb a természetes szaporodással kiszámított (és tervezett) 9,954 milliónál. Mivel a kivándoroltak 2/3-a férfi volt, az itthon maradt népesség nőtöbblete visszaállt a háború utáni, 1949-es szintre. A kormegoszlás is megváltozott, tekintettel arra, hogy inkább fiatalok – 86% produktív korú, ezen belül 45% 15 és 29 év közötti – távoztak el, és ennek megfelelően a családi állapot szerinti megoszlás is módosult: relatív és abszolút mértékben is csökkent a hazai népességben a nőtlenek és hajadonok száma, és növekedett a házásoké.

Ami a hosszú távú hatásokat illeti, a kutatók a múltból induló előre számítás módszerével a termékenység, a halandóság változásainak és az 1956-os elvándorlás/itthon maradás különböző kombinációi alapján öt lehetséges (de meg nem történt) forgatókönyvet vázoltak fel. Az 1955-ös népességet alapul véve megállapítják, hogy 1980-tól kezdődően az 1956-ban elvándoroltakkal és leszármazottakkal „kiegészült” népességszám is megállíthatatlan csökkenésnek indult volna. „Ha a véglegesen eltávozott 176 ezer fő Magyarországon marad, továbbá termékenységük és halandóságuk az itthon maradtak szintjével egyezik meg, akkor gyermekeikkel és unokáikkal együttes számuk 1990-ben 208 ezer, 2005-ben pedig 181 ezer lett volna. Mindkét számítási érték a meglehetősen fiatal kivándorló szub-populáció – a kiindulási számhoz képest – bővített újratermelődésére utal. Azonban az egyszerű reprodukcióhoz elégtelen termékenység és az 1990-es évek közepéig nem javuló halandóság miatt ezen alnépesség számának csökkenése is szükségszerűen elkezdődött volna az 1980-as évek első felében. 1985 és 1989 között 7 ezer fős, majd 2000 és 2004 között már 10 ezer főnyi természetes fogyás jellemezte volna az országban tartott emigráns népességet is.”

Forrás: Hablicsek – Illés 2007.

A magyar menekültek a társadalomtudományokban

■ Az 1956-os kivándorlók, a tartósan más hazát választók Magyarországon és külföldön egyaránt jó néhány gyakorlati lépést tettek szükségessé, de a társadalomtudományt, jobban mondva a politikai szándékoktól sem mentes totalitárius rendszerek vizsgálatával foglalkozó intézményeket is lázba hozta a koncentráltan – menekült- és egyéb átmeneti táborokban elérhető – közel kétszáz ezres tömeg. A szovjet típusú államok ellen folytatott intenzív propagandatevékenység nem feltétlenül valós tényeken alapult, aminek egyik legfőbb oka az volt, hogy a kelet-európai államok 1948 után szinte hermetikusan el voltak zárva a külvilágtól, és csak politikailag megbízható emberek számára nyílt lehetőség az utazásra. A nyugati sajtó (és a hírszerzés) sokszor bizonytalan hitelű információkra volt kénytelen támaszkodni, a kommunista diktatúrák mindennapjairól valójában kevesen tudtak. A talán legjobban szervezett kutatóprogram *Columbia University Research Project on Hungary* (CURPH) keretében 626 interjút készítettek európai és amerikai menekülttáborokban. Az interjúk többségét két-három nap alatt vették fel, és legépelet változataik átlagosan 50-70 oldal terjedelműek.¹⁰ A programban neves kremlinológusok, Henry L. Roberts és Paul E. Zinner működtek együtt társadalomtudósokkal, többek között a Frankfurter Iskolához kötődő filozófus Siegfried Kracauerrel vagy a szociológus Paul Lazarsfelddel. A kutatók a forradalom eseményeinek, a mindennapi élet apró történéseinek, az életkörülmények, a munkahelyi viszonyok, a társadalmi változások, a vallás és a hagyományos értékek továbbélésének elmeséltetésével akartak átfogó képet alkotni a totalitárius rendszer egyénekre gyakorolt hatásáról. Azt remélték, hogy felfedhetik a sztálini állam működésének titkos mechanizmusait és a rendszer romba dőlésének misztériumát.

Roberts a Ford Alapítványnak 1962-ben írt összefoglaló kutatási jelentésében a részisikerek mellett – több száz interjú, publikáció stb. – kitér a szervezési, együttműködési nehézségekre, valamint hangsúlyozza, hogy a szövegtenger megfelelő kiértékeléséhez sem állt rendelkezésre a szükséges tudományos mód-

szer. A menekülttáborokban és később végzett felmérésekből nyert információk nemhogy hosszú távú vizsgálatok alapját vagy kiindulópontját nem képezték, de az akkori vezető amerikai empirikus szociológusok által vezetett, igen kiterjedt vizsgálat anyagait sem sikerült oly módon összesíteni, ami a kelet-európai rezsimék és lakosok mélyebb megértését segítette volna elő.¹¹ A menekülttáborokban felvett, összességükben több ezer oldalra rugó strukturált mélyinterjúk nem bizonyultak reprezentatívnak sem a magyar társadalomra, sem a menekültekre nézve, így a meglehetősen terjedelmes korpusz néhány résztanulmánytól eltekintve feldolgozatlan maradt, és egészen 1990-ig felejtésre ítélve hevert a Columbia Egyetem kéziratárában. Az interjúk digitális másolatait a Blinken OSA Archívum 2006-ban honlapján tette kutathatóvá.

Magyarországi utóhang

■ A lakókörnyezetben és a munkahelyeken hamar kiderült, hogy ki maradt itthon, és ki adta fel addigi egzisztenciáját. A munkahelyeken pótolni kellett a kieső munkaerőt, ami kisebb-nagyobb átszervezésekkel és új emberek bevonásával járt. A megüresedett lakások és házak új lakókra vártak. Itthon maradt rokonok, ismerősök és szomszédok figyelhették érdeklődő tekintettel a lakatlan ingatlanok és a bennük maradt ingóságok további sorsát. A történelem ismételte magát: tíz-tizenkét évvel korábban a háború forgatagában sokan vesztették el hirtelen javaikat, de váratlan tulajdonszerzésre is számos alkalom nyílt. A „forradalom tisztaságának” mítosza túlélte a kényszerű hallgatás évtizedeit, de vajon mi történhetett a házfalak mögött, az udvaron és körfolyosókon vagy a lakásokban és társbérletekben? A hirtelen és gyors távozásnak bizonyára hasonlélvezői is voltak.

A hatóságok közreműködésével történő kisajátításokra, magától értetődően, senki nem igyekszik visszaemlékezni. A kis lakásokban összezsúfolódott családok, a társbérletekben élők – miután a velük egy fedél alatt lakók „kiköltöztek” – egyik stratégiai célja lehetett a váratlanul kialakult helyzet megtartása, magyarul, hogy a családnak ne kelljen kisebb lakásba költöznie, illetve hogy ne hozzanak a nyakukra újabb társbérelőket.

A felkelés leverésével a korábbi hatalmi struktúra az év végéig helyreállt, a szigorú állami kontroll alatt pedig nemigen lehetett önálló akciókat, egyéni zsákmányszerző utakat végrehajtani. Némelyek viszont informális kapcsolatok révén, a hatalom közreműködésével könnyen részesülhettek a hátrahagyott anyagi javakból. Azok a családok, ahonnan egy személy vándorolt ki, megúszhatták a kínos ügyet a rendőrség elmarasztaló szavaival, más esetekben azonban könnyen előfordulhatott, hogy az ingatlant és a vagyontárgyakat az állam elkozsította, és tetszése szerint rendelkezett velük. A 1957. évi 24. és 32. számú törvényerejű rendelet az ingatlanjuktól kijelentett emigránsokat az elhalálozottakhoz hasonlóan levette az állampolgárok képzeletbeli listájáról, és hátrahagyott vagyontukat a hatályos örökösödési törvényeknek megfelelően lehetett örökölni. Az állampolgárságtól azonban keveseket fosztottak meg.¹²

Az állam igyekezett befeketíteni az emigránsokat, akiket a hivatalos propaganda árulóként, jobb esetben megtevesztett emberekként mutatott be. A politikai emigránsok voltak a disszidensek, akik elárulták a szocializmus ügyét, az éberséget kijátszva elszöktek, és átálltak a kapitalizmus oldalára. 1956–57-ben több rendelet született a tiltott határátlépéssel kapcsolatban, melyek büntetlen-

séget ígértek mindazoknak, akik december 1-je előtt disszidáltak – később ezt az időpontot 1957. január 31-re módosították –, de 1957. március 31-ig visszatértek. A „megtévelyedetteknek” elvileg esélyt adtak a visszatérésre, de több példa mutatja, hogy bár tabula rasát ígértek, kíméletlenül bosszút álltak az elmenekült felkelőkön. A disszidensek egy időre ellenséggé váltak, olyannyira, hogy a Belügyminisztérium külön alosztályt szervezett tevékenységük figyelemmel kíséréseére. A párt agitációs és propagandaosztálya is szorgalmasan gyűjtötte az információkat a külföldön élő magyarokról, illetve a külföldi magyar szervezetekről. Később Kádár János megengedőbb álláspontra helyezkedett: „Volt olyan álláspontunk, hogy egy vasat sem adunk senkinek azért, hogy hazakerülhessen, ha ki tudott szökni, jöjjön haza négykézláb. Ez volt az álláspontunk. Most kicsit jobb az anyagi lehetőség, és érdemes megvizsgálni, hogy bizonyos kategóriákat megfelelő formában anyagilag is segítsünk a hazatérésben. Meg is szabhatjuk a kategóriákat: ipari szakmunkások, orvosok, agronómusok stb.”¹³ A későbbiekben az állampolgárságukat vesztett magyarokat a nyugati fellazítási politika potenciális ágenseiként kezelték, de a hatvanas évek második felétől hazalátogató, esetenként hosszabb időt Magyarországon töltő emigránsokra már nem elsősorban politikai veszélyforrásként, hanem bevételt hozó turistaként, hovatovább gazdasági partnereként tekintettek.

Az 1989–90-es rendszerváltás túl későn jött a repatriáláshoz. Az ötvenhatos emigránsok három évtized alatt „belakták új világukat”, rokoni és ismeretségi hálójuk is teljesen átalakult, így nem érte meg feladni a nyugati egzisztenciát. Aki tehette ingatlant vásárolt Magyarországon, az ideje egy részét itt tölti, illetve leszármazottai révén próbálja meg tartani a kapcsolatot szülőföldjével. A visszatelepedésekről nem rendelkezünk számadatokkal, de kvalitatív kutatások alapján úgy látszik, hogy a sikeres nyugati integráció a magyar kapcsolatok előbb-utóbb bekövetkező meglazulásához vezet.

Az 1956–57-es magyarországi kivándorlás egyedi vonásokkal bírt. Az ekkor kivándoroltakat nem elsősorban a motivációik, hanem a történelmi kontextus miatt az ENSZ, a NATO és a nyugati államok kezdettől fogva politikai menekülteknek tekintették, és jelentős anyagi forrásokat mozgósítva nagyban segítették letelepedésüket és gyors integrációjukat. A magyar menekülthullám az első nagy próbája volt az 1951-ben elfogadott Genfi Menekültügyi Konvenciónak és az ENSZ átszervezett migrációval foglalkozó szervezete a Menekültügyi Főbiztosság (UNHCR) működésének. A magyarokat közvetve segítette az USA prosperáló gazdasága és a Marshall-segély nyomán fellendülő Nyugat-Európa gazdasági növekedése. Mindemellett a média, a képes újságok, a rádió kivül a televízió is könnyen átélhetővé tudta tenni a magyarországi felkelést, és együttérzést keltett a menekültek iránt. A hidegháborús időszak későbbi súlyos konfliktusai után tömegesen Nyugatra menekült cseh, szlovák és lengyel emigránsokat is politikai menekülteként regisztrálták, de ők a befogadó államok és polgáraik összefogását, spontán segítőkészségét sokkal kevésbé tapasztalhatták meg, mint magyar „elődeik”.¹⁴

■ JEGYZETEK

1. Cserésnyés Ferenc: *1956-os magyar menekültek befogadása az NSZK-ba*. Múltunk 2005. 2. sz. 115–136.
2. Glant Tibor: *Remember Hungary 1956: Essays on the Hungarian Revolution and War of Independence in American Memory*. East European Monographs, Boulder, CO .2006. 157–158 és Peter Gatrell: *Free World? Campaign to Save the World's Refugees, 1956-1963*. Cambridge University Press, New York, 2011. 54.

3. ENSZ Menekültügyi Főbiztosság Statisztikai Iroda jelentése. Közli Hidas Peter: *Arrival and Reception: Hungarian Refugees, 1956-1957*. In: *The 1956 Hungarian Revolution: Hungarian and Canadian Perspectives*. Ed Ch. Adam – T. Egervári – L. Laczko – J. Young. University of Ottawa Press, 2010. 233.
4. Kecskés D. Gusztáv: *A NATO és az 1956-os magyar menekültek*. *Világtörténet* 2016. 3. sz. 357–372, 363–364.
5. Guy E. Coriden: *Jelentés a magyar menekültekről*. Közzéteszi Kecskés D. Gusztáv: *A „példa nélküli lehetőség”. Bizalmas CIA-cikk az 1956-os magyar menekültek titkosszolgálati felhasználásáról*. *Betekintő* 2016. 2. sz.
6. Steven Ambrose: *Eisenhower*. Vol. 2. *The President*. Simon and Shuster, New York, 1984. 2. 376.
7. Coriden: i. m. 4.
8. Kovács András: *Magyar zsidópolitika a háború végétől a kommunista rendszer bukásáig*. *Múlt és Jövő* 2003. 3. sz. 5–34.
9. Hablicsek László – Illés Sándor: *Az 1956-os kivándorlás népességi hatásai*. *Statisztikai Szemle* 2007. 85. évf. 2. sz. 157–172.
10. Mink András: *Columbia University Research Project Hungary 1956. Hungarian Refugee Interviews at OSA Archivum, Budapest*. <http://w3.osaarchivum.org/digitalarchive/blinken/index.html>
11. Csepeli György – Desseffy Tibor – Dulovics Dezső – Tóka Gábor: *Menekültek és elméletek. Az 1956-os forradalom után Nyugatra menekültek attitűdjeinek befejezetlen vizsgálata az Amerikai Egyesült Államokban*. In: *Évkönyv 1998*. Szerk. Litván György. Bp., 1998. 253–286. (1956-os Intézet. Évkönyv, VI. http://www.epa.hu/02200/02288/00026/pdf/Evkonyv56_06_1998_253-286.pdf
12. Szabó Juliet: *„... s várja eltévedt fiait is.” Az MSZMP repatriálási és hazalátogatási politikája 1956 és 1963 között*. *Múltunk* 2007. 1. sz. 187–312.
13. MNL OL 288. f. 5/88. ó. E. Jegyzőkönyv a PB 1958. július 29-I üléséről, Idézi Szabó: i. m. 189.
14. A Kádár-rendszer későbbi éveiben emigrálók is többnyire politikai menekültként regisztráltatták magukat, de családi kapcsolatok híján az ő integrációjuk sem kapott akkora támogatást, mint az 56-os menekülteké.

